

Trappen door de Tijd: **fietsen langs hessenwegen**

Emma Steenbergen

Colofon

Dit wonderbaarlijk, waarachtig en avontuurlijk werk is met de grootste zorgvuldigheid gedrukt door de eerzame meester Boekhartus van Bijtel van Drukkerij Tabula Rasa, gevestigd te Stillebroek, in het jaar onzes Heeren 2024.

Het papier, zo glad als een pas geschaafde eikenplank, is speciaal vervaardigd uit de fijnste linnen lompen door de ambachtslieden van Papiermakerij De Kabeljauwse Molen, alwaar men te allen tijde streeft naar de hoogste kwaliteit en duurzaamheid.

De letters, zo sierlijk en rank als de pen van een ervaren kopiïst, zijn geformeerd door de welbekende lettermaker Glyphius de Schreef, wiens handwerk men kan herkennen aan de sierlijke krullen en elegante vormen.

De tekst is met groot verstand en humor bijeengebracht door de geëerde juffrouw Emma Steenberg in samenwerking met het illustere gezelschap The Velocipedal Antiquarians.

De voortreffelijke pentekeningen in dit werk zijn met groot meesterschap vervaardigd door de geëerde kunstenaar Evelyn Hartwell, wier begaafde hand de oude Hessenwegen tot leven wekt.

Dit werk is gedrukt in een oplage van 350 exemplaren, waarvan er slechts enkelen, zoals dit boek, zegenrijk zijn geënt met de geur van vers linnen en de charme van het verleden.

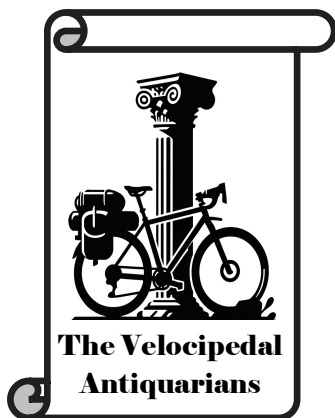
Eenieder die dit boek tot zich neemt, moge weten dat het vervaardigd is met liefde, humor en een knipoog naar de geesten van weleer. Leest en geniet, gelijk men zou doen met een goed glas bier na een lange reis over de Hessenwegen.

Trappen door de Tijd: fietsen langs hessenwegen

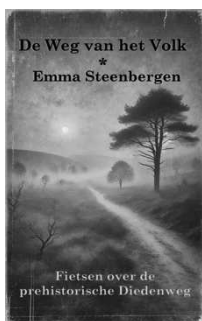

Emma Steenbergen

&

Andere boeken van Emma Steenbergen

Andere producties van “The Velocipedal Antiquarians”

D' Oale Hesseweg

Hessenwegen, olde dreum,
Deur 't laand, wie 'n groên beum,
Voermans trokken, stoer en star,
Met pearden, karren, groôt beland,
Deur storm en regen, dapper mar.

De heide bloeit, zandpaden loopn,
Wind vertelt van tied'n die doopn,
Olde marken, boer'nlaand,
Langs de wegen, wi'j ontgaand,
A'j doar reedt deur de nacht,
Met een lanteern, wacht na wacht.

Stillegangs in de avondlucht,
Bommen fluustern, 't is geen gerucht,
't Hessenpad, 'n olde baan,
Vertelt van reizen, joar op joar,
Verleden leeft in 't heden veur,
Sproake van laeven, deur en deur.

Dus as ie treckt, onthoold dit goed,
'n Hessenweg is meer as modder en stoof,
't is de ziel van 't laand, 't hart van tied,
'n Poarte noar 't vrogger, die nooit verdriegd.

Heinrich Hohlweg

Inhoudsopgave

Proloog	1
Startschot	5
Hessenwegen.....	11
Streekgeschiedenis	19
Aardrijkskunde	24
Oude Wegen	37
Plattduuts	48
Lezen van het landschap	51
Adempauze.....	78
Etappes.....	82
Valpartij!.....	134
Afsteek	146
Omloop	153
Aankomst	175
Slotronde.....	177

Proloog

De wind blies koud over de verlaten weg, terwijl de laatste stralen van de zon zich terugtrokken achter de horizon. Heinrich, een doorgewinterde hessenvoerman, zat stevig op een van zijn ingespannen paarden, zijn ogen scherp gericht op de weg die voor hem lag. Het was een lange en verraderlijke reis van Münster naar Amersfoort, een pad vol gevaren en ontberingen.

Heinrich stapte van zijn paard af en voelde de kou van de avond in zijn botten bijten. Hij droeg zijn korte zwarte leren broek, met

lange blauwe linnen kousen die tot onder zijn knieën reikten. Zijn zware, grove schoenen waren bedekt met modder, en de halflange beenkappen beschermden zijn benen tegen de snijdende wind. Over zijn lange vest, versierd met indrukwekkende verzilverde knopen, droeg hij een wollen blauwe jas en een lang bruin schort, zorgvuldig gemaakt door zijn vrouw. De rode geborduurde letters op zijn borst gaven zijn naam en woonplaats prijs. Zijn handen, verkleumd van de kou, zochten naar de beurs die om zijn buik was vastgesjord, een geruststellende aanwezigheid onder zijn jas.

Gisternacht had hij een schuilplaats gevonden in de Woeste Hoeve, een afgelegen herberg die de naam eer aandeed. De ruwe houten muren hadden de geluiden van de nacht gedempt, maar niet de herinneringen aan wat hij had meegemaakt. De avond ervoor was een groep rovers op hem afgestormd, hun gezichten verborgen onder capuchons, hun ogen glinsterend van hebzucht. Heinrich had zijn zesspan angevuurd en met veel geluk wist hij te ontsnappen, al hadden ze een deel van zijn waardevolle lading verloren.

Zijn gedachten dwaalden af naar zijn etensvoorraad, zorgvuldig opgeborgen in de wagen: kaas, worst en stevige plakken pompermikkel meegebracht uit het Münsterland. Het zou hem de energie geven die hij nodig had voor de komende nacht, wanneer hij hoopte onderdak te vinden in de Lindeboom, een herberg die bekend stond om zijn gastvrijheid. Maar zover was het nog niet.

De Hessenweg voor hem, oud en vol herinneringen aan de talloze voerlieden die hem voorgingen, was modderig en onvoorspelbaar. Een tijdje geleden was hij vast komen te zitten in een diepe kuil, de wielen van zijn wagen diep verzonken in de drassige grond. Met veel inspanning en de hulp van zijn sterke paarden was hij er uiteindelijk weer uitgekomen, maar het had hem kostbare tijd gekost.

De schemering viel snel in, en Heinrich voelde de vermoeidheid in zijn botten. Hij veegde het zweet van zijn voorhoofd en probeerde zich te concentreren op de weg voor hem. Elke schaduw leek te bewegen, elk geluid klonk als een mogelijke bedreiging. Hij wist dat hij zijn rust hard nodig had, maar de Lindeboom was nog niet in zicht.

Heinrich haalde zijn almanak tevoorschijn, zijn handen trilden licht terwijl hij de afstand controleerde die hij nog moest afleggen. Bij het flakkerende licht van zijn lantaarn volgde hij de lijnen in de routetabel, zijn ademhaling onregelmatig terwijl hij nauwkeurig de resterende mijlen berekende. Zijn blik flitste van de cijfers naar de donkere weg voor hem, en terug naar de almanak.

De almanak was niet alleen een praktische gids; het was zijn enige houvast op de lange reis. Nadat hij de route had bestudeerd, sloeg hij een sectie voorin de almanak open en zijn ogen vielen op een gebed dat gedrukt stond in sierlijke letters. Met een haast wanhopige fluistering las hij de oude woorden:

*O Heer, die de wegen kent van tiden weleer,
Leid mie veilig deur disse duusterte en ontbiering.
Bescher mien stappen en behoed mien pad,
Dat ik mien bestemming in vrede mag bereikn.
Zeegn de peerd'n die mie dragen,
En geef mie de krachte vol te hollen.
Amen.*

Zijn stem trilde bij de laatste woorden, en hij voelde een lichte kalmté zich over hem verspreiden, alsof de simpele daad van het uitspreken van het gebed een beschermende mantel om hem heen legde. Hij borg de almanak weer op, zijn grip verstevigend om zijn angst in bedwang te houden, en ging verder, zijn blik strak gericht op de weg, vertrouwend op de oude wijsheden en zijn eigen doorzettingsvermogen.

De duisternis omhulde de wereld om hem heen, maar Heinrich hield vol. De gedachte aan een warme maaltijd en een zacht bed hield hem op de been. Hij nam een stuk worst en een plak pompernikkel en kauwde langzaam, proberend de kracht van het eten in zich op te nemen. De avond zou lang zijn, maar Heinrich was vastberaden om zijn bestemming te bereiken.

Hij hoorde een verre uil roepen en keek op naar de sterren die zich ontvouwden aan de nachtelijke hemel. Elke stap van zijn reis bracht hem dichterbij Amersfoort, en hij wist dat zolang hij zich bleef bewegen, de weg hem zou dragen. Want ondanks alles was hij een hessenvoerman, gehard door de jaren en de wegen die hij bereisd had. Heinrich klopte zijn paarden geruststellend op hun flanken en klom terug op het bijdehandse paard, klaar voor de volgende etappe van zijn avontuur....

Startschot

In Oost-Nederland hangt de geschiedenis bijna tastbaar in de lucht. Hier vind je dicht op elkaar een schat aan historische monumenten, afkomstig uit periodes die soms duizenden jaren uit elkaar liggen. Van de mystieke grafheuvels uit de bronstijd tot de statige Havezathes uit de late middeleeuwen, en van de Keltische raatakkers uit de ijzertijd tot de gedenktekens die herinneren aan de Tweede Wereldoorlog—deze streek ademt verleden.

Veel van deze monumenten zijn uitvoerig bestudeerd, gedocumenteerd en bewaard door archeologen en historici. Sommige, zoals de kastelen en vestingen in de Achterhoek, zijn imposant en direct herkenbaar. Andere, zoals de overblijfselen van schansen en landweren uit de Tachtigjarige Oorlog, vereisen een geoefend oog om de subtiele sporen in het landschap te kunnen ontwaren.

Maar er zijn ook plekken die minder goed gedocumenteerd zijn, die zelfs ongrijpbaar en mysterieus lijken. Op de oudste en meest afgelegen stukken grond in de regio—de ruige heidegebieden, de woeste gronden, en de oude bossen—kun je sporen vinden die herinneren aan een verleden dat ons ontglipt. Als je goed kijkt, zie je daar parallelle bundels diepe groeven die door het landschap slingeren. Soms zijn ze zo diep dat ze meteen in het oog springen, maar vaker verschuilen ze zich in de begroeiing. Waar ooit de groeven lagen, groeit nu gras, terwijl de hoger gelegen stukken bedekt zijn met heide. Soms zijn deze sporen zelfs alleen vanuit de lucht zichtbaar, of met speciale apparatuur.

Deze bundels zijn karresporen, overblijfselen van oude handelsroutes die zich letterlijk een weg door het landschap van Oost-Nederland baanden. De routes zijn zonder uitzondering

honderden jaren oud, maar sommigen reiken misschien wel verder terug, tot in een tijd die we alleen nog in onze verbeelding kunnen bereiken.

Oude dichtgegroeide bundel karrensporen bij Wollheze

De karrensporen, de diepe groeven en de subtiele terreinverhogingen zijn de laatste sporen van de Hessenwegen. In de 17e en 18e eeuw trokken voermannen uit Duitsland door de uitgestrekte en onherbergzame gebieden van Duitsland en Oost-Nederland. Deze wegen waren hun levenslijnen, bezaaid met het geluid van knarsende karrenwielen en hijkende paarden die zich een weg baanden door het ruige landschap.

Ooit weerklonken hier de geluiden van koetsiers die hun paarden aanspoorden, het knallen van zwepen, zwoegende paarden en krakende assen, terwijl rovers op de loer lagen in de schaduwen. Nu heerst er stilte, en zijn het alleen de subtiele verhogingen in het terrein die nog fluisteren over die vervlogen wereld.

De oorsprong en het gebruik van deze wegen blijven gehuld in mysterie. Er zijn verschillende theorieën en historische verklaringen—sommige deskundigen vermoeden dat deze routes teruggaan tot de vroege middeleeuwen, terwijl anderen denken aan een nog oudere, zelfs prehistorische oorsprong. Wat de waarheid ook moge zijn, één ding is zeker: deze wegen vertellen een verhaal dat ver terug reikt in de tijd, een verhaal dat in stilte wacht om ontdekt te worden.

Toen de Velocipedal Antiquarians, een gezelschap van enthousiaste liefhebbers van historische fietstochten, op zoek waren naar een nieuwe uitdaging, wist ik dat dit mijn moment was om iets bijzonders voor te stellen. Voor wie ons clubje nog niet kent: de Velocipedal Antiquarians zijn een groep fietsfanaten die graag oude routes verkennen, en dat doen we niet zomaar. We graven ons letterlijk en figuurlijk in de geschiedenis, en het maakt ons niet uit hoe stoffig de paden zijn—of hoe stoffig we zelf worden.

Laat ik mezelf even voorstellen: ik ben Emma, een archeologe met een onbedwingbare liefde voor fietsen. Het combineren van mijn passie voor geschiedenis en de vreugde van het trappen door het landschap is voor mij de ultieme manier om de wereld te verkennen. Ik heb al eerder deelgenomen aan de avonturen van de Velocipedal Antiquarians en geloof me, er is niets mooiers dan met gelijkgestemden op pad te gaan en onderweg sporen van het verleden te ontdekken.

Bij de afsluiting van ons laatste evenement, toen iedereen moe, modderig en voldaan rond het kampvuur zat, werden de eerste

plannen gesmeed voor een nieuwe route. Terwijl de laatste vonken van het vuur omhoog kringelden, stelde ik voor om deze keer een historisch thema te kiezen dat niet om het eindpunt, maar juist om de route zou draaien. Je weet wel, zoals men zegt: het gaat om de reis, niet om de bestemming. Dit voorstel viel meteen in de smaak—de Velocipedal Antiquarians zijn nu eenmaal dol op het idee dat elke kilometer die we fietsen ons dichterbij een glimp van het verleden brengt.

En zo werd het idee geboren om een route te verkennen die zelf het verhaal vertelt. Een route waar de weg het belangrijkste is, vol oude sporen, historische raadsels en misschien zelfs een paar onverwachte ontdekkingen. We hebben onze kaarten weer tevoorschijn gehaald, de geschiedenisboeken afgestoft, en zijn begonnen aan de voorbereidingen voor wat ongetwijfeld een nieuw avontuur gaat worden.

Mijn fascinatie voor de Hessenwegen is ontstaan toen ik op een dag, tijdens een van mijn tochten, iets onverwachts tegenkwam. Het was een ontmoeting die ik nooit had voorzien, iets wat je normaal alleen in oude volksverhalen tegenkomt. Maar dat is een verhaal voor later. Laten we nu alleen zeggen dat het te maken had met een legende die me nog lang daarna in haar greep hield. Vanaf dat moment voelde het alsof ik in een soort konijnenhol terecht was gekomen, een wereld waarin elke bocht van de Hessenwegen me dieper trok in het leven van de voermannen die er ooit overheen trokken.

Het ging al snel niet meer alleen om de fysieke wegen, maar om de verhalen die ze met zich meedragen—verhalen van avontuur, van handel, en van misschien wel duistere zaken die het daglicht

nooit hebben gezien. Die oude routes begonnen voor mij te leven, en ik raakte gefascineerd door de sporen die de voermannen hebben achtergelaten, zowel zichtbaar in het landschap als verborgen in de tijd.

En omdat het echt om de reis gaat, neem ik je in dit boek mee op het pad dat we bewandelden om deze route samen te stellen. Hoe we stukjes en beetjes van die ongreijbare wegen vonden, alsof we op ontdekkingsreis waren. Hoe we de stukken aan elkaar hebben weten te knopen en hoe we langzaam maar zeker in de voetsporen van een Hessenvoermannen stapten.

Dit boek is geschreven in de eclectische stijl van de oude almanakken, de reisgidsen die de Hessenvoerlui gebruikten, maar die ook voor andere type reizigers werden gedrukt. Net als die almanakken is dit boek een bonte verzameling van informatie: van routebeschrijvingen tot vertalingen, van geschiedenis tot gedichten en spookverhalen. Voor iedereen en voor elk moment van je reis is er wat te vinden. Of je nu op zoek bent naar historische feiten, praktische tips of gewoon wat amusement onderweg, dit boek biedt het allemaal.

Je vindt hier beschrijvingen van de prachtige routes die de Hessenwegen volgen en interessante weetjes over de natuur en het landschap. We hebben ook een woordenlijst opgenomen met Nedersaksische woorden en uitdrukkingen, zodat je je helemaal kunt onderdompelen in de taal en cultuur van de streek.

Het is een eerbetoon aan de reizigers van weleer en een uitnodiging om zelf op ontdekkingsreis te gaan door het prachtige landschap van de Hessenwegen.

Fietsen over mooie gravel- en zandpaden is heerlijk. Maar het wordt pas echt bijzonder wanneer je weet waar je pad naartoe gaat, wie dat pad vroeger heeft bereden, en waarom dat pad bestaat. Dat is het verschil tussen gewoon lekker fietsen en "Trappen door de Tijd".

Als je straks bijvoorbeeld op het Hessenpad staat, een bijna dichtgegroeid pad hoog op de heide van de Veluwe, tussen de oude landbouwenclave Terlet en het Hessengat, denk er dan eens aan dat, nog niet eens zo heel lang geleden, deze weg een grote transportroute was. Een soort snelweg voor het zware verkeer uit de late middeleeuwen. Wanneer je verder fietst over dit pad, besef dan dat je in theorie over dit pad naar Zutphen kunt rijden, en als je wilt zelfs door naar Münster, Paderborn of Sint-Petersburg. En denk dan even aan alle mensen die je zijn voorgegaan.

Dus, wat denk je ervan? Ben je klaar voor een avontuur door de tijd? We gaan samen op een reis die je verbeelding prikkelt en je hart sneller laat kloppen. Laten we snel beginnen en deze historische tocht samen ontdekken!

Emma
-♥-

Hessenwegen

De hessenwegen hadden een bijna etherische kwaliteit. Ze waren ongrijpbaar, transparant en altijd in beweging. Deze oude handelsroutes waren zelden gedocumenteerd en verschoven met de seizoenen, weersomstandigheden en de tijd zelf. In de zomer volgden ze vaak een andere route dan in de winter, afhankelijk van de staat van de paden en de uitdagingen van het landschap.

Dit maakt hessenwegen zowel fascinerend als moeilijk te traceren. Hun pad is als een spoor door de mist van de tijd, slechts af en toe zichtbaar en dan weer verdwenen. De wegen die we vandaag de dag proberen te volgen, kunnen zich hebben verplaatst, aangepast aan de behoeften van de reizigers van toen. Het is deze vergankelijke kwaliteit die ze zo interessant maakt, maar ook zo uitdagend om te vinden en opnieuw tot leven te brengen.

De paden ontstonden het zware vrachtverkeer van de Hessenkarren. Deze karren, met hun extra brede assen, werden voortgetrokken door vier of meer paarden en kwamen uit Duitsland. De Hessenkarren richtten behoorlijk wat schade aan de wegen en de omliggende 'gemene gronden', die door boeren als weidegrond werden gebruikt. Wanneer een bestaand spoor onbegaanbaar werd, legde men simpelweg een nieuw spoor aan langs de buitenzijde van de weg. Soms ontstonden er zo bundels van karrensporen die honderden meters breed konden zijn. Op luchtfoto's – en soms ook gewoon in het veld – kun je deze sporen nog steeds zien. Het intensieve verkeer op de Hessenwegen heeft waarschijnlijk bijgedragen aan het ontstaan van zandverstuivingen, vooral op plaatsen waar de wegen door droge zandgebieden liepen. Op oude kaarten zie je vaak hoe de wegen vergezeld gaan van stroken stuifzand.

Dit stuifzand vormde een grote hinder voor het verkeer; soms blokkeerden zandduinen de weg helemaal en moesten er

alternatieve routes worden gezocht, wat weer leidde tot nog meer stuifzand. Op de Veluwe was er begin negentiende eeuw maar liefst elfduizend hectare aan stuifzand. Ook elders bedreigde oprukkend stuifzand landbouwgrond en nederzettingen, wat uiteraard tot protesten van de lokale bevolking leidde.

De Hessenwegen vormden een kronkelig spoor op de kaart. Waar de wegen onbruikbaar werden door plassen of zandverstuivingen, maakte de bestuurder er simpelweg een nieuw spoor omheen. De weg kon zo in de loop der tijd tientallen meters breed worden. Dit was tot ongenoegen van de boeren van aangrenzende gronden. Opvallend is dat de beschreven routes vrijwel altijd de kernen van stadjes en dorpen meden. Het verkeer trok van herberg naar herberg.

Karresporen en stuifzand op de heide duidelijk zichtbaar op een luchtfoto van de hessenweg naar herberg Zuid-Ginkel komend vanaf Planken Wambuis

Dat Hessenwegen alleen in Oost-Nederland voorkwamen, heeft te maken met de bodem. In het westen was die te drassig voor goederenvervoer over land. Bovendien waren de rivieren beter bevaarbaar in het westen. Vaak werden transporten in Amersfoort of Utrecht overgeladen in schepen voor transport verder naar het westen.

Een hessenwagen met een tweespan. Deze voerman heeft een plekje op de wagen gevonden. meestal liep hij, of reed hij op een paard om plaats in de wagen te besparen.

Om deze problemen het hoofd te bieden, werd het Hessenverkeer vanaf de achttiende eeuw steeds meer over gebaande wegen geleid. Toch blijft de erfenis van deze zware handelsroutes zichtbaar in ons landschap, als stille getuigen van een tijd waarin handel en verkeer andere vormen aannamen dan nu. Dus wanneer je ergens in oost Nederland fietst of wandelt en je komt een brede, oude zandweg tegen, stel je dan eens voor hoe de Hessenkarren hier ooit met veel gedreun en gesteun door het landschap trokken.

De Hessenwegen waren in de 17e eeuw een zo normaal verschijnsel dat er in die tijd niet over geschreven werd. Gedurende deze periode werden er wel conventies opgesteld over de asbreedte van karren en wagens op de ‘gewone’ wegen boven de grote rivieren. De Hessenwagens en -karren mochten hiervan afwijken en hun eigen spoor behouden. Deze waren breder dan de gewone karren. De naam hessenweg was behouden voor deze brede wegen. Aan het einde van de 17e eeuw wordt de naam Hessenweg een officiële naam die ook in ambtelijke taal wordt gebezigd.

Geleidelijk werd de functie van Hessenweg aan meerdere brede karrensporen toegedicht. Menig dorp veranderde de naam van zo'n breed spoor in Hessenweg. Met name aan het einde van de 19e eeuw tot ver in de 20e eeuw is daardoor het aantal zogenaamde Hessenwegen sterk gestegen

Herkomst van de naam

Hessenwegen, die door Noord-Duitsland en Oost-Nederland slingeren, hebben een intrigerende naam die vaak wordt